

VALENTIN A. DERGAČEV, *O skipetrakh, o lošadjakh, o vojne. Etjudy v zaščitu migracionnoj koncepcii M. Gimbutas (Despre sceptre, cai și război. Studii în apărarea concepțiilor migraționiste a M. Gimbutas)*, Editura “Nestor-Istorijs”, Sankt-Petersburg, 2007, 488 p. (inclusiv 172 figuri, 43 tabele, 12 hărți, 3 anexe)

Volumul, care impresionează la prima vedere, atât prin dimensiuni, cât și prin calitatea grafică, este structurat în trei mari părți, prima: *Despre concepția migraționistă a M. Gimbutas și reflectarea ei în materialele culturii Cucuteni-Tripolie* (p. 21–66), partea a doua: *Despre sceptre* (p. 69–212), la care se adaugă o introducere, *Din partea autorului* (p. 17), trei anexe (p. 415–454), trei scurte rezumate, în limbile rusă, engleză și română (p. 455–469), o bibliografie (p. 470–486) și o listă a abrevierilor (p. 487).

Autorul își construiește volumul pornind de la verificarea arheologică a concepției migraționiste enunțată de către Maria Gimbutas, referitoare la originea indoeuropeanilor și expansiunea lor din est spre vest, în zona carpato-dunăreană și în Balcani; în prima parte a lucrării este prezentată sumar, dar și comentată, concepția migraționistă a cercetătoarei amintite (cu cele trei valuri de migrație, primul între 4400–4300 BC, al doilea între 3500–3300 BC și al treilea între 3100–2900 BC), după care autorul volumului trece la identificarea posibilelor dovezi ale acestor migrații.

Cercetarea întreprinsă și cuprinsă în acest volum vizează, mai ales, primul val al migrației, pe care autorul îl plasează în timpul fazei A a culturii Cucuteni, și care este analizat prin prisma dovezilor lăsate de aceste populații nomade, care s-au deplasat în acest areal.

Autorul încearcă să acrediteze existența unor ciocniri violente și cauzatoare de mari distrugerii în timpul fazei A, conflicte ce au avut cauze externe, respectiv pătrunderea dinspre stepele estice a primului val nomad; demonstrația are la bază analiza a trei aspecte: fortificațiile așezărilor (p. 36), toponimia (p. 42) și mijloacele de război (p. 49, cu o privire specială asupra vârfurilor de săgeți). Demonstrația autorului este susținută de numeroase tabele, amintind aici pe cele despre fortificații (p. 37) și răspândirea vârfurilor de săgeți (p. 50); de multe ori, tabelele sunt însoțite de grafice și figuri. Din datele prezentate se observă o creștere semnificativă a vârfurilor de săgeți din așezările Cucuteni A și A–B, pe care autorul le pune tocmai pe seama acestor conflicte, excluzând intensificarea vânătorii în această perioadă, de vreme ce oasele de animale sălbatice (provenite din vânătoare) sunt în continuare puține (graficul 9, p. 54). Existența acestor impacturi violente este dovedită și de sporirea bruscă a metalului, folosit în special la fabricarea armelor, autorul exemplificând prin răspândirea cuțitelor de tip Usatovo.

În acest moment, autorul se întrebă¹ cine au fost acești nomazi și de unde a venit această amenințare? Din această întrebare rezultă ceea ce autorul a numit „cartea

de vizită” a oaspetului nepoftit (p. 56); astfel, elemente de identificare a „oaspetului nepoftit” ar fi (p. 57–58): *armele* (confectionate în stepele Europei de Est și răspândite în arealul Cucuteni A și A–B, cum ar fi: vârfurile rombice de săgeți, lamele lungi de cuțit, topoarele de tip Mariopol, sulitele cu vârfuri de os, precum și cel de la Giurgiulești, *sceptrele de piatră, ceramica cu scoică în pastă* (originară din stepele estice și care apare pentru prima dată în bazinul dunăreano-carpatic în Cucuteni A), *înhumarea în poziție întinsă* (ce apare în Cucuteni A-Tripolie B₁, la Scânteia, întâlnită și în etapele târzii, la Traian, Nezvisko, datele antropo-logice indicând evidente asemănări între aceste schelete și cele de la Mariopol sau de pe Nipru și Donet), *statuetele antropomorfe de bărbat și falusurile (ca simboluri ale dominației bărbatului), podoabele din scoică Unio* (de tip Mariopol, întâlnite și la Decea Mureșului), iar în final, autorul consideră că și *roata* poate constitui un indiciu, dar acest aspect mai trebuie verificat (de ex. Puricani, p. 58).

La sfârșitul primei părți, este inserat un amplu repertoriu, diferențiat pe culturi (Precucuteni-Tripolie A, Cucuteni A-Tripolie B₁, Cucuteni A-B-Tripolie B₂, Cucuteni B-Tripolie C₁, Horodiștea-Foltești-Tripolie C₂), care cuprinde: coloana 2 – așezări, 3 – toponime, 4 – fortificații, 5 – vârfuri de săgeți, 6 – oase de animale sălbatice, 7 – bibliografie (p. 59–66).

Partea a doua a volumului (p. 69–212) este dedicată studiului sceptrelor zoomorfe de piatră, datate în eneolitic, în contextul Europei de Est și Sud-Est; această problemă a mai fost discutată pe larg și cu alte ocazii², aici fiind reluate câteva din concluziile mai vechi ale autorului. Până în prezent se cunosc aproximativ 40 de astfel de sceptre; apariția acestor obiecte, primul acum peste o sută de ani³ (tabel 1, p. 71), a atras atenția cercetătorilor asupra lor, până în prezent, sceptrelor de piatră fiindu-le dedicate câteva sute de articole. Cercetătorul moldovean consideră că discutarea semnificației acestei categorii deosebite de artefacte trebuie făcută în legătură cu trei aspecte: problema locului și timpului domesticirii calului, problema începutului ierarhizării

² Valentin Dergačev, *Două schițe în susținerea teoriei migraționiste. Considerații referitoare la problema interacțiunilor populației de stepă cu vechii agricultori din Europa de Est și Sud-Est în perioada eneolitic-bronz timpuriu*, în *Thraco-Dacica*, XXI, 2000, p. 33–101; idem, *Kul’turnaja funkcija skipetrov i model’ ih vozmožnoj arheologizacii (Po dannym gomerovskovo eposa)*, în *Stratum-plus*, 2, 2001–2001, p. 335–369; idem, *O skipetrakh. Etjudy v zaščitu migracionnoj koncepcii M. Gimbutas*, în *Revista Arheologică*. Serie Nouă, 1, 2005, 2, p. 6–166.

³ În 2007, în Ucraina, s-a mai descoperit încă un sceptru zoomorf de piatră, de tipul celor realiste, care nu a fost cuprins în acest volum. Informație amabilă de la dl. Dergačev, căruia îi mulțumim și pe această cale.

¹ Această metodă, de a pune întrebări și a găsi răspunsuri, este folosită foarte frecvent în volum.

sociale și apariției conducătorului, problema expansiunii populațiilor de stepă în arealul vechilor agricultori din spațiul carpato-dunărean și balcanic (p. 69).

Discutarea problemei sceptorilor începe cu un lung istoric al cercetărilor (p. 70–90), împărțit în trei perioade (de la începuturi până în anii '50, a doua perioadă, cea dintre anii '60 – '80, iar ultima: cea din anii '90, ce cuprinde ultimele apariții); autorul nu se mulțumește numai cu o simplă expunere a unor titluri, periodizări, interpretări, ci și comentează aceste apariții (însă fără a-i critica pe cei care au scris anterior despre aceste artefacte, evidențiindu-le, mai ales, meritele).

Analiza sceptorilor este susținută prin numeroase tabele (prin tabelele nr. 2/p. 95 și 3/ p. 98 sunt expuse majoritatea datelor legate de aceste obiecte), grafice (de ex. fig. 17/p. 99, în care sunt precizate dimensiunile sceptorilor și corelațiile metrice; fig. 38/p. 141 ce redă schema tipologică, genetică și cronologică) și hărți (de ex., harta 1/p. 143, cu răspândirea sceptorilor), ce oferă soliditate concluziilor. Autorul tratează sceptorii în ansamblul lor, neinsistând pe diverse clasificări ale sceptorilor, care se pot face în funcție de materialul din care sunt făcute, distanța față de sursă, gradul de stilizare (*lăsând aceste clasificări în seama recenzorilor*, p. 112), dar observând că toate au mai multe elemente comune, cum ar fi șlefuirea pieselor și „spinul” de care se prindea mânerul (p. 107); singura clasificare legată de sceptorii pe care o face autorul este împărțirea acestora în sceptorii realiste (care redau explicit/realist animalul) și schematice/stilizate (imaginea animalului nu este redată explicit).

Foarte importante sunt considerațiile despre funcționalitatea sceptorilor, în urma analizei, considerând că sceptorii de piatră reprezintă simboluri ale puterii la populațiile stepice care pătrund în arealul Cucuteni A, totodată și dovezi ale unei migrații dinspre stepele estice spre arealul agricultorilor dunăreano-carpato-balcanic, nefiind exclusă nici funcționalitatea sacră (p. 150–151). Rolul acestor artefacte este și unul social, fiind purtătoarele unui mesaj despre însemnătatea celui ce le deține, în sprijinul acestor concluzii fiind făcute paralelisme cu alte artefacte cu funcționalitate asemănătoare (spațiul cronologic al acestor comparații se întinde din paleolitic până în epoca bronzului), făcându-se apel și la paralelisme apropiate etnografice. Având în vedere aceste paralelisme, autorul încearcă să stabilească câteva caracteristici ale sceptorilor (ca obiecte de prestigiu), anume, să nu fie obiecte uzuale, să nu fie arme (în sensul clasic al cuvântului, sau folosite la vânatoare); nu erau unelte, erau confecționate din materiale dure, rare, necesitau un volum mare de muncă, erau realizate, probabil, de meșteri specializați; risipa mare de efort/lucru pentru crearea unui sceptor nu se justifică decât dacă era vorba de un obiect cu o însemnătate deosebită.

De multe ori, aici, dar și în întregul volum, autorul semnaleză și încearcă să rezolve probleme de metodologie; parcurgerea acestui volum creează impresia unui „îndrumar” metodologic (de cum trebuie făcută o analiză, adresat în special tinerilor cercetători, dar și arheologilor mai experimentați), cu un vădit scop didactic.

Din analiza cercetătorului de la Chișinău se pot extrage câteva concluzii:

- sceptorii zoomorfe de piatră eneolitice (atât cele realiste, cât și cele stilizate), cunoscute din zona fluviului Volga și din Caucazul de Nord până în Balcanii Centrali, constituie, sub aspect tipologic, o categorie omogenă, identică, reprezentând două variante ale aceluiași tip cultural (fig. 38);

- din punct de vedere evolutiv, cele două grupe stilistice, relativ independente, se dezvoltă concomitent și paralel, după aceleași canoane (de la simplu la complex, de la dimensiuni reduse la dimensiuni relativ mari), pornind de la aceleași prototipuri: sceptorii extrem de stilizate, cunoscute din necropolele Hvalynsk 1–2 (fig. 38);

- apariția acestor piese originale se leagă, deci, de purtătorii culturii Hvalynsk, de pe cursul mijlociu al Volgăi, de unde, prin intermediul purtătorilor culturii de tip Novodanilovka, s-au transmis în arealul culturilor din Caucazul de Nord, spațiul carpato-danubian și Balcanii (fig. 39, hărțile 1 și 2);

- perioada de existență și răspândire a sceptorilor, în zona carpato-dunăreană, corespunde, în principal, cu Cucuteni A-Tripolie B₁ sau Gumelnița A₂ (tabel 20);

- sub aspect iconografic, atât sceptorii stilizate, cât și cele realiste, reprezintă, în cele mai multe cazuri, imaginea schematizată a calului, în măsură mai mică sau mai mare (fig. 57–67);

- din punct de vedere al funcționalității, sceptorii reprezentau, fără îndoială, însemne ale puterii, în special ale puterii militare, cu aceste simboluri fiind dotați conducătorii militari (fig. 69).

În partea a treia, cea mai consistentă a volumului (p. 215–412), este analizată problema cailor. Este examinată chestiunea eventualei identificări a spațiului și timpului domesticirii calului, în viziunea autorului, una din problemele esențiale pentru soluționarea problematicii indoeuropene, în general. „Problema calului” este discutată în contextul general al domesticirii și creșterii animalelor de către om.

Baza analizei este constituită de către datele furnizate de arheozoologie, dar și de cele arheologice propriu-zise, care sunt reunite în tabelul 21 (p. 226) și harta 6 (p. 227); tabelul este important, deoarece prezintă situația comparativă a determinărilor arheozoologice a oaselor de cal, în contextul mai larg al colecțiilor de oase de animale domestice, în timp ce harta indică răspândirea oaselor de cal în arealele amintite. Pentru cercetare au fost utilizate colecții din neolitic-eneoliticul mijlociu, de la Tisa și Dunăre până la Caucaz și Uralul de Sud (aproximativ 190 de colecții, cu informații complete sau fragmentare: anexa 1, tabelul 21, hărțile 5 și 6) și, de asemenea, toată informația arheologică, conținând date despre cai (reprezentări, complexe de cult sau morminte cu oase de cai: fig. 70–71, tabel 31).

Analiza acestor date l-a condus pe autor la câteva concluzii:

- domesticirea calului reprezintă un fenomen legat de arealul culturilor de stepă și silvostepă din sudul Europei de Est, nu de arealul culturilor din Caucazul de Nord sau din zona carpato-danubiană (tabel 30, hărțile 7–10);

- ca areal restrâns de domesticire primară a calului se profilează regiunile de silvostepă de pe cursul mijlociu al Volgăi și din Uralul de SV, iar contextul cultural al procesului este reprezentat de purtătorii culturii de pe Volga de mijloc (regiunea Samara) din neoliticul dezvoltat (parțial și cultura Agidelskaja din Uralul de SV) (tabel 30, hărțile 7–10);

- răspândirea calului domesticit de pe Volga mijlocie în alte culturi de silvostepă și stepă din „blocul” est-european are loc, cel mai probabil, în eneoliticul timpuriu și mijlociu;

- în zona carpato-danubiană, creșterea spontană, bruscă, a numărului de cai, se face la sfârșitul eneoliticului timpuriu (Precucuteni III – monumentele de tip Bolgrad-Aldeni II) – începutul eneoliticului mijlociu (Cucuteni A₁₋₂ – Gumelnița A₂) (tabel 29);

- cronologic, procesul în discuție coincide cu răspândirea, în zona nominalizată, atât a sceptorilor cu cap de cal, cât și a monumentelor de tip Novodanilovka, ceea ce indică purtătorul acestui fenomen, originea lui din Est și caracterul „artificial” (expansiunea militară) de răspândire a lui;

- concluziile reieșite din analiza izvoarelor arheozoologice și arheologice propriu-zise se corelează

pe deplin cu cele formulate din analiza independentă a sceptorilor zoomorfe cu cap de cal; asta înseamnă că, independent sau izolat, aceste categorii de izvoare confirmă concepția migraționistă a Mariei Gimbutas.

Evident, sumara noastră prezentare nu este suficientă pentru deslușirea tuturor nuanțelor cuprinse în acest volum și nici nu am avut în vedere acest demers, scopul fiind de a atrage atenția asupra unor aspecte generale. Remarcăm, în final, stilul, pe alocuri, pamfletar al autorului, ca și impresia de caracter didactic și metodic a lucrării (chiar dacă el nu este enunțat explicit). Nici micile erori strecurate în text, inerente pentru un volum de astfel de dimensiuni, nu merită amintite aici, pentru că, oricum, ele nu știrbesc calitatea științifică a textului.

Chiar dacă lucrarea este redactată în limba rusă, prezența rezumatului în limba engleză îi poate asigura o circulație mai largă, fiind convinși că aceasta se va impune în literatura de specialitate, drept un model de analiză a unei importante probleme arheologice și istorice.

OLEG CHITIC, SERGIU CONSTANTIN ENEA